

Nikołaj Mazuś

W świetle Taboru.

Przemiana człowieka w piśmiennictwie Filareta Drozdowa

Po sześciu dniach Jezus wziął z sobą Piotra, Jakuba i brata jego Jana i zaprowadził ich na górę wysoką, osobno. Tam przemienił się wobec nich: twarz Jego zajaśniała jak słońce, odzienie zaś stało się białe jak światło. (Mt 17, 1–2)¹

Przemienienie Pańskie pozostaje jednym z najważniejszych świąt w kalendarzu liturgicznym Cerkwi prawosławnej (jest zaliczane do grupy dwunastu wielkich świąt). Wypada ono 6/19 sierpnia, czterdzieści dni przed uroczystością Podwyższenia Krzyża Świętego (14/27 września), co wskazuje na paschalny wymiar przemienienia². Człowiek jest wezwany pójść za Chrystusem na Tabor po to, aby stać się nowym człowiekiem, nowym stworzeniem, o czym mówi Pismo Święte: „Oto czynię wszystko nowe” (Ap 21, 5). Proroctwo z księgi Apokalipsy św. Jana, którego ostateczne spełnienie nastąpi w wieku przyszłym, realizuje się już teraz, gdyż zgodnie z przekonaniem jednego z Ojców Cerkwi, św. Symeona Nowego Teologa, zmartwychwstanie, zbawienie i wypełnienie obietnic jest już udziałem żyjących docześnie³.

Problem przemiany człowieka był poruszany w pismach Filareta Drozdowa (1782/83–1867) – metropolity moskiewskiego, wybitnego pisarza cerkiewnego i myśliciela, inicjatora przekładu Biblii na język rosyjski, świętego Cerkwi prawosławnej. Celem niniejszego artykułu jest omówienie spuścizny piśmienniczej św. Filareta w kontekście zagadnienia przeobrażenia człowieka w nowe stworzenie.

Przystępując do rozważań, należy w pierwszej kolejności odpowiedzieć na pytanie, kim jest człowiek w nauczaniu antropologii prawosławnej. Paul Evdokimov przypomina, że człowiek to istota, która usiłuje wyjść poza własne możliwości i jest

---

¹ Cytaty z Pisma Świętego przywołuję za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 3, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1980.

² Czterdzieści to liczba wyjątkowa na kartach Biblii. Przykładowo, czterdzieści lat Izraelici zmierzali przez pustynię do ziemi obiecanej, a Chrystus czterdzieści dni pościł przed rozpoczęciem działalności publicznej.

³ Zob. P. Evdokimov, *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1986, s. 33.

zwrócona ku temu, co ją przewyższa⁴. Właśnie to otwarcie na transcendencję wyróżnia człowieka i czyni go wyjątkowym na tle reszty stworzenia.

Filaret Drozdow w zgodzie z antropologią prawosławną wyróżnia w człowieku ciało, ducha i duszę. Te trzy komponenty pozostają ze sobą w relacji: duch stoi wyżej ciała i objawia się w umyśle, podobnie jak dusza przejawia się w uczuciach. Święty metropolita tak pisał:

Если можно здесь примечать какое различие ума от духа: то разве такое, что дух представляется в самом уме чем-то более возвышенным, более внутренним, открывающимся в уме, подобно как душа открывается в чувствах⁵.

Każdy element, z którego składa się człowiek, koresponduje zatem z konkretnym aspektem życia: duch z umysłem, a dusza z uczuciami. Ciało pozostaje najniższym z komponentów, choć zarazem człowiek jawi się jako jedność ciała, ducha i duszy, dlatego ciało również uczestniczy w procesie przemiany:

Помышляй о сем часто, со вниманием, пока носишь земное тело; и со тщанием очищай свое тело воздержанием, освящай упражнениями благочестия, устрой ему нетленную одежду из дел веры и добродетели, дабы, когда ты отложишь свое тело, и его положат близ святилища Господня⁶.

Rozważania o jedności ciała, ducha i duszy, która przejawia się w rozróżnieniu na modlitwę ustną, serca, umysłu i ducha⁷, prowadzą do kwestii przemienienia całego jestestwa człowieka, wszystkich jego komponentów. W jednej z homilii XIX-wieczny metropolita głosi:

Бог даровал надежду кающимся и желающим своего исправления грешникам, а не беспечным презрителям закона Его. Кающийся и надеющийся прославляет бесконечное милосердие Божье, – надеющийся и некающийся хулит Бога, представляя Его покровителем зла⁸.

W powyższym słowie hierarcha rosyjski akcentuje potrzebę prawdziwego pokajania, które jest punktem wyjścia do przemiany człowieka. Bóg okazuje miłosierdzie pokutującym i kajającym się, więc dążenie do przemienienia poprzez pokajanie jest swoistym imperatywem każdego chrześcijanina. Pokajanie zawsze owocuje poprawą życia⁹.

⁴ Zob. tenże, *Poznanie Boga w tradycji wschodniej. Patrystyka, liturgia, ikonografia*, tłum. A. Liduchowska, Wydawnictwo M, Kraków 1996, s. 31.

⁵ Ф. Дроздов, *Беседа из слов святого Апостола Павла о молитве духом и умом*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. 3, Москва 1877, с. 124.

⁶ Tenże, *Слово по освящении храма на кладбище*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 186.

⁷ Zob. tenże, *Беседа из слов...*, т. 3, с. 124–128.

⁸ Tenże, *Слово по освящении храма во имя Святителя Димитрия Ростовского чудотворца*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 428.

⁹ Zob. tenże, *Слово по освящении храма и по принесении Господу Богу молитв о предохранении от губительной болезни*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 151.

W tradycji Cerkwi prawosławnej misterium pokajania (spowiedzi świętej) ściśle wiąże się z tajemnicą metanoi, która jest rozumiana jako przemiana myśli, życia wewnętrznego, usposobienia i całego jestestwa. Metanoia powinna przejawiać się dwojako: zewnętrznie (np. posty), a przede wszystkim wewnętrznie (zerwanie z grzechem)¹⁰. Misterium spowiedzi przywraca w człowieku utracone podobieństwo Boże, dlatego św. Filaret Drozdow potraktował pokajanie jako pierwszy krok na drodze do przemienienia.

Kwestia obrazu i podobieństwa Bożego pozostają niezwykle istotnymi zagadnieniami antropologii chrześcijańskiej, a jednocześnie tajemnicami. Włodzimierz Łoski nadmienia: „Wszyscy Ojcowie Kościoła, tak Wschodu jak i Zachodu, zgodnie dopatrują się w akcie stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże swego rodzaju harmonii, pierwotnej zgody między bytem ludzkim a Bytem Bożym”¹¹.

Z kolei Paul Evdokimov w następujący sposób traktuje o Bożym obrazie i podobieństwie w człowieku:

Dla zawsze konkretnej mentalności hebrajskiej, obraz – *tselem* – posiada ogromne znaczenie. Prawo zakazujące wykonywania podobizn rzeźbionych, tłumaczy się dynamicznym i realistycznym charakterem obrazu, który, tak jak imię, przywołuje obecność przedstawianej osoby. *Demuth*, przekładane jako podobieństwo (analogia) zawiera element tożsamości z inną osobą. [...] „Obraz” stanowi całość w najwyższym stopniu świętą; nie może on doznać żadnego zniekształcenia. Zmiana warunków ontologicznych zdolna jest jednak pozbawić go wymowy i oddziaływania. Obraz będący podstawą obiektywną, przejawia się tylko w subiektywnym podobieństwie, od chwili upadku nieosiągalnym dla naturalnych możliwości człowieka¹².

Obraz jest zatem czymś trwałym w człowieku. Ludzie go nie utracili na skutek upadku pierwszych rodziców, choć został on zniekształcony. Podobieństwo natomiast zostało zatracone i człowiek nie jest w stanie przywrócić go swoimi siłami, drogą naturalną, lecz tutaj niezbędne są misteria Cerkwi¹³. Pierwotna harmonia między Bogiem a człowiekiem, o której wspomina Włodzimierz Łoski, została zakłócona i wymaga naprawy, przywrócenia, człowiek zatem potrzebuje przemiany.

Autorzy *Katechizmu Kościoła Prawosławnego* zwracają uwagę na to, że człowiek po upadku przez wieki odczuwał tęsknotę za podobieństwem Bożym, dlatego próbował stworzyć „raj na Ziemi” – idealny ustrój, porządek, ład; starania te jednak zawsze kończyły się klęską¹⁴. Dopiero Jezus Chrystus dał człowiekowi szansę

---

¹⁰ Zob. K. Rahner, H. Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1987, s. 232–233; A. Ткаченко, *Исповедь*, [В:] *Православная энциклопедия*, <https://www.pravenc.ru/text/675011.html> [dostęp: 25.10.2021].

¹¹ W. Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*, tłum. I. Brzeska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 110. Szczegółowo o problemie obrazu i podobieństwa Bożego – tamże, s. 110–129.

¹² P. Evdokimov, *Poznanie Boga...*, s. 34.

¹³ Zob. tenże, *Prawosławie...*, s. 106–109.

¹⁴ Zob. *Bóg żywy. Katechizm Kościoła Prawosławnego*, red. H. Paprocki, tłum. A. Kuryś, M. Romanek, H. Paprocki, J. Rozkrut, Kairos, WAM, Kraków 2001, s. 33.

przywrócenia pełni obrazu i podobieństwa Bożego. W misterium pokajania, meta-noi, człowiek odzyskuje utracone piękno.

Na związek obrazu i podobieństwa Bożego z działaniem mistycznym zwraca uwagę Józef Kuffel, pisząc:

Obraz Boży rozumiany jest jako życie duchowe: rozumność, wolność woli, talenty twórcze, nieśmiertelność. Podobieństwo Boże jest z kolei zdolnością udoskonalania się wewnętrznego – dynamiczne dążenie do Boga jako swego Pierwowzoru. Podobieństwo Boże w człowieku to wolna realizacja przez niego swego obrazu Bożego. Proces przebóstwienia możliwy jest dzięki pierwotnemu Bogopodobieństwu człowieka. Nie odbywa się on jednak w sposób mechaniczny – na zasadzie determinacji – lecz zależy od osobistego zaangażowania – wysiłków i wolnego wyboru człowieka. To energia Ducha Świętego dokonuje przebóstwienia, ale człowiek musi włożyć swój trud – zjednoczyć się z Duchem Świętym – w pocie i trudzie przyswoić sobie serce czyste, proste i skruszone¹⁵.

Duch Święty udziela łaski¹⁶ w misteriach Cerkwi, dlatego powyższe słowa wskazują na relację obrazu i podobieństwa Bożego z życiem mistyczno-sakramentalnym chrześcijan. Przywołany cytat podkreśla najistotniejszą kwestię w problematyce przemiany człowieka – przebóstwienie (*theosis*).

Przebóstwienie to stan przeniknięcia człowieka niestworzonym światłem Bożym – Bożymi energiami. Szansa przebóstwienia została człowiekowi udzielona dzięki Wcieleniu Syna Bożego, albowiem, jak głosili Ojcowie Kościoła, „Bóg stał się człowiekiem, aby człowiek stał się bogiem”, „człowiek staje się z łaski tym, kim Bóg jest w swojej naturze”¹⁷. Stan przebóstwienia jest istotą zbawienia według soteriologii prawosławnej. Wschodni Ojcowie Kościoła nauczali, że zbawienie jest możliwe dzięki przebóstwieniu, a nawet iż zbawienie to przebóstwienie¹⁸. Człowiek jest wezwany do przyjęcia daru przebóstwienia. Przebóstwiając się, człowiek przemienia całe swoje jestestwo, następuje bowiem mocą Ducha Świętego przemiana nie tyle moralna, co ontologiczna¹⁹. Pisze o tym Paul Evdokimov:

W ten sposób antropologia prawosławna nie jest moralna, ale ontologiczna, jest ontologią przebóstwienia. Nie koncentruje się ona na podboju tego świata, lecz na „gwałcie, który cierpi Królestwo Boże”, na wewnętrznej przemianie tego świata w owo Królestwo, na jego stopniowym oświeceniu przez energie Boskie²⁰.

¹⁵ J. Kuffel, *W drodze na Tabor. Theosis w życiu i twórczości św. Paisjusza Wieliczkowski-go*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2005, s. 36.

¹⁶ Należy zaznaczyć odmienne od zachodniego rozumienie łaski przez Cerkiew prawosławną. W chrześcijaństwie wschodnim niestworzona łaska to dar Ducha Świętego, który udziela człowiekowi samego Boga, dostępnego w swoich immanentnych energiach, choć pozostaje niedostępny w swojej transcendentnej istocie; łaska daje człowiekowi możliwość ontologicznego zjednoczenia ze Stwórcą w Jego energiach. Natomiast chrześcijaństwo zachodnie traktuje łaskę jako stworzony akt woli Bożej umacniający i udoskonalający człowieka na drodze do zbawienia (zob. P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 35–36).

¹⁷ Tamże, s. 121.

¹⁸ Zob. Г. Флоровский, *Восточные отцы IV-го века*, Из чтений в Православном Богословском институте в Париже, Париж 1990, s. 31.

¹⁹ Zob. tamże, s. 113.

²⁰ P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 120.

W ten sposób człowiek doświadcza Taboru, wchodzi na górę wraz z Chrystusem jako jeden z jego uczniów²¹.

Istnieją dwie drogi uzyskania przeobóstwienia, które wzajemnie się uzupełniają i stanowią całość procesu przeobóstwienia: sakramentalna i kontemplacyjna. W pierwszej Chrystus poprzez działanie sakramentalne Cerkwi udziela daru Ducha Świętego²². Drugi sposób to mistyczna kontemplacja – modlitwa. Obie drogi wymagają ciągłego duchowego wzrostu²³.

Rozważając pisma św. Filareta Drozdowa w kontekście przemiany (przeobóstwienia) człowieka, należy zastanowić się, czego nauczał on o modlitwie i misteriach Cerkwi. Pierwszym krokiem do przeobrażenia było wspomniane pokajanie, otwierające człowiekowi szlak do *theosis*. Misterium pokajania, zwane czasami „drugim chrztem”, przywraca możliwość pełnego uczestnictwa w Eucharystii. Eucharystia natomiast była traktowana przez XIX-wiecznego hierarchę jako źródło przemiany i łaski, najdoskonalszy sposób powrotu do jedności z Bogiem i przeobrażenia człowieka. Należy podkreślić, że św. Filaret rozumiał łaskę w duchu ortodoksji – jako Boże energie, realną, ontologiczną obecność Boga.

Ważnym tekstem, ukazującym poglądy metropolity moskiewskiego na misterium Ciała i Krwi Pańskiej, jest homilia wygłoszona z okazji konsekracji świątyni pw. Przemienienia Pańskiego. Poświęcenie kazania wygłoszonego w cerkwi pod takim wezwaniem tematyce eucharystycznej wprost wskazuje na związek, jaki św. Filaret widział między Eucharystią a przeobóstwieniem człowieka. Hierarcha rosyjski tak pisał o konieczności przystępowania do najważniejszego misterium prawosławia: „Мы не оставляем себя на долго без хлеба обыкновенного, зная, что иначе ослабеют наши силы, и жизнь телесная продолжаться не может: как же не боимся мы надолго оставлять себя без хлеба животного, небесного, Божественного?”²⁴. Z powyższych słów wynika, że chleb eucharystyczny jest o wiele bardziej niezbędny do życia niż chleb codzienny, ponieważ zwykły chleb podtrzymuje tylko procesy fizjologiczne jako ziemski pokarm, a Ciało Chrystusa daje siłę całemu jestestwu na drodze do Boga. Dar Eucharystii służy napełnieniu człowieka uleczającą łaską Bożą, o czym jest mowa w innym fragmencie homilii: „Ибо трапеза сия и действительно заключает в себе могущественное Божественное врачество для душ и телес”²⁵. W przytaczanym kazaniu hierarcha zwraca też uwagę na konieczność częstego przystępowania do świętych tajemnic jako źródła życia duchowego, zauważając zarazem, że zgromadzenie Nowego Przymierza nie ceni należyście Eucharystii – skarbu wyczekiwanego przez lud Starego Przymierza²⁶.

W jednym z utworów XIX-wieczny metropolita nauczał, że dla chrześcijanina życie na Ziemi jest jak życie w niebie. Dzieje się tak dlatego, że Cerkiew już

²¹ Zob. J. Kuffel, *W drodze...*, s. 23.

²² Serafim z Sarowa nauczał, że celem życia chrześcijańskiego jest zdobywanie (gromadzenie) Ducha Świętego – niestworzonej łaski (zob. *Święty Serafim Sarowski, żywot i pouczenia*, red. G. Hagioryta, M. Jakimiuk, J. Misiejuk, Bratczyk, Hajnówka 1999, s. 48).

²³ Zob. J. Kuffel, *W drodze...*, s. 23.

²⁴ Ф. Дроздов, *Слово по освящению...*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, Москва 1882, с. 39.

²⁵ Tamże, s. 38.

²⁶ Tamże, s. 38, 40.

uczestniczy w chwale Królestwa Niebieskiego, co spełnia się w trakcie Eucharystii²⁷. Uczestnicząc w Liturgii Świętej, człowiek już dostępuje chwały przyszłego wieku, ponieważ w świątyni kontynuowane jest spotkanie Chrystusa z uczniami w Emaus²⁸, a Bóg, który przewodzi temu zgromadzeniu, pragnie nakarmić ludzi pokarmem uświęcającym całego człowieka²⁹.

Filaret Drozdow podkreślał, że życie wewnętrzne jest najistotniejsze, ponieważ prowadzi ono na właściwą ścieżkę do Boga, a tym samym do przeobstwienia³⁰. Z tego też powodu zachęcał on w swoich utworach do szczerej i głębokiej modlitwy. W jednym ze swoich dzieł omawiał modlitwę w następujący sposób:

До Бога высоко, говорит простонародный ум. Да, высоко, для тебя, который низко мыслишь. В самом же деле до Бога ни низко, ни высоко, ни близко, ни далеко; поелику Он вездесущ, и потому ближе к тебе, нежели твоя душа к твоему телу: только умей найти сию близость верою и молитвою³¹.

Modlitwa zatem, podobnie jak Eucharystia, otwiera człowieka na transcendencję, umożliwia mu pełną realizację swojego człowieczeństwa, swojego powołania – osiągnięcia stanu przeobstwienia.

Filaret Drozdow, dokonując egzegezy jednego z fragmentów Ewangelii (Mt 16, 24), wysunął następujące stwierdzenie:

Из сего, по восхождению от малого к великому, самое верное заключение есть то, что, если охотно понесем крест для Христа, найдем блаженство в самом подвиге, прежде блаженства за подвиг. Не отречемся же взять крест свой, да распнемся плоти, умерщвляя похоти ся; да распнемся миру, не прельщаясь его блеском и славою; да распнемся нашему самолюбию, подвизаясь всегда действовать, говорить, мыслить и жить для Христа, да живет в нас Христос!³²

Warto zwrócić uwagę na to, że powyższe słowa zostały wypowiedziane z okazji święta Przemienienia Pańskiego, św. Filaret wiąże zatem tajemnicę przemiany człowieka z krzyżem, wskazując na paschalny wymiar przemienienia. Zwrot o wzięciu

²⁷ Zob. tenże, *Bеседа о нашем житии на небесех*, [w:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 246.

²⁸ Zob. tenże, *Bеседа в третий день Пасхи и в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Александра Николаевича*, [w:] *Сочинения Филарета...*, т. 5, Москва 1885, с. 372.

²⁹ Zob. tenże, *Слово на память Святителя Алексия, в субботу первой недели Великого поста*, [w:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 292–294.

³⁰ Zob. tenże, *Слово в неделю двадесять вторую по Пятидесятнице, при продолжении молитв об избавлении от губительной болезни*, [w:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 162.

³¹ Tenże, *Слово в день коронования Его Императорского Величества, Государя Императора Николая Павловича*, [w:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 469–470.

³² Tenże, *Слово в день Преображения Господня*, [w:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 406. Pojęcia „подвиг” i „подвизаться” odgrywają istotną rolę w dyskursie hezychazmu (zob. J. Kuffel, *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych za- bytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2013, s. 74–77).

swojego krzyża należy rozumieć jako wezwanie do porzucenia „starego człowieka” z jego namiętnościami, przywiązaniem do świata i wszystkim, co świat oferuje, oraz egoizmem – wtedy narodzi się „nowy człowiek” w Chrystusie. Nowe narodziny są możliwe w Cerkwi dzięki misterium chrztu, spowiedzi i Eucharystii, a także współpracy z łaską³³, ascezie i modlitwie³⁴. Zawołanie „niech żyje w nas Chrystus” wprost ukazuje na potrzebę przeobcowania, XIX-wieczny hierarcha odwołuje się bowiem w tym fragmencie do Listu św. Pawła do Galatów, w którym Apostoł Narodów mówi: „Teraz zaś już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus” (Ga 2, 20). Słowa te są jednym z biblijnych źródeł nauczania o przeobcowaniu.

Metropolita moskiewski akcentował w swoich dziełach nie tylko przemianę wewnętrzną, duchową (ducha i duszy), ale przemianę całego człowieka wraz z jego ciałem. Filaret Drozdow wskazywał na związek duchowego z fizycznym, widzialnego z niewidzialnym. W jednym z dzieł, omawiając tajemnicę misterium Cerkwi, napomniął:

Сие есть истинное Тело Господне, сие есть истинная Кровь Господня: веруйте не испытывая, приобщайтесь веруемому с любовью и преданностью; и вы обрящете в видимом невидимое, в чувственном духовное, в знамениях и видах истину и силу, в собственном свышестественное³⁵.

Cerkiew jednoczy świat naturalny z nadprzyrodzonym, dlatego przez analogię daje człowiekowi szansę przemiany całego jestestwa: i sfery duchowej, i cielesnej. Pogląd ten został szczególnie podkreślony w następujących słowach:

Человек потоплику живет и действует на земле, поколику пребывает в единстве его душа и тело и существенные части состава телесного. Он достигает полного успеха и совершенства только в том деле, на которое одно устремлено все его внимание, мысль и воля. Разделяясь мыслями и желаниями на разные предметы, он не может не колеблясь, идти к цели, подобно храмлющему на оба колена³⁶.

---

³³ Św. Filaret rozumiał współpracę z łaską jako synergę (współdziałanie) człowieka z darami Bożymi, zalecał on bowiem rozwijanie łaski otrzymanej od Stwórcy (zob. Ф. Дроздов, *Беседа о молитве с должным приготовлением*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 356–357).

³⁴ Metropolita moskiewski rozumiał modlitwę jako otwarcie się człowieka na Boga, na transcendencję. Istota ludzka ma zniszczoną naturę, jednak Bóg chce wysłuchać człowieka w modlitwach (zob. tamże, s. 353). Filaret Drozdow, idąc za myślą św. Pawła Apostoła (1 Kor 14, 15), rozróżniał modlitwę umysłu i ducha, upatrując w tej drugiej wyższego poziomu modlitwy. Rozważania o modlitwie uzupełniał podziałem na modlitwę ust, serca, umysłu i ducha, co było logiczną konsekwencją poglądu św. Pawła i Ojców Cerkwi (zob. tenże, *Беседа из слов святого Апостола Павла о молитве духом и умом*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 124–128). Hierarcha rosyjski nauczał o potrzebie przygotowania do modlitwy, przede wszystkim akcentował potrzebę przebaczenia win i pogodzenia się z bliźnimi, bez tego bowiem modlitwa jest pustym słowem (zob. tenże, *Беседа о молитве...*, т. 4, с. 353–358).

³⁵ Tenże, *Слово по освящению Богородице-Рождественского храма, что в Столечниках*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 224.

³⁶ Tenże, *Слово в неделю сыропустную и на память Святителя Алексия*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 5, с. 145.

W dalszej kolejności XIX-wieczny hierarcha stwierdza:

Плоть, или иначе, тело, с его чувствами, силами, членами, по назначению Создателя, есть орудие или слуга души. Работающему орудием надобно пещись, чтобы орудие было исправно. Господину надобно пещись, чтобы слуга имел силу и способность делать дело, на него возлагаемое. Так, человеку надобно пещись о своем теле³⁷.

Ciało jest zbroją duszy i wraz z duszą będzie miało udział w chwale przebóstwionego stworzenia, tak, jak cały Chrystus przemienił się na górze Tabor. Takiego ujęcia tematu przemiany człowieka św. Filaret dowodzi, mówiąc o potrzebie przemiany wzroku, zarówno w sensie dosłownym (fizycznym), jak i duchowym: „Не смотрите большими глазами страха, которые обыкновенно видят то, чего нет, и не видят того, что есть”³⁸. Zmieniony mocą Ducha Świętego wzrok jest w stanie fizycznie ujrzeć zmartwychwstałego Chrystusa, o czym metropolita moskiewski nawiązuje w jednym z utworów:

Она [Церковь] уже ответственна за желание наше, и не только нам обещает видение Воскресшего, как возможное, но и возвещает, как уже действительное. Она поет: воскресение Христова видевше, поклонимся Святому Господу Иисусу. Если мы видели воскресение; то видели и Воскресшего: потому что воскресение видимо только в Самом Воскресшем³⁹.

Dalej tłumaczy, że sposobem na zobaczenie Zmartwychwstałego jest przestrzeganie przykazań oraz umiłowanie Boga żywą i prawdziwą miłością⁴⁰, co łączy się ze słowami Jezusa Chrystusa o tym, że „błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą” (Mt 5, 8). Słowa o możliwości ujżenia zmartwychwstania już na ziemi i uczestniczenia w tajemnicy paschalnej za życia są w pełni zgodne z przywołanym nauczaniem św. Symeona Nowego Teologa⁴¹.

W ujęciu Filareta Drozdowa każdy chrześcijanin ma obowiązek odbijać światło Chrystusa, o czym mówi w jednej z homilii:

Он [Иисус Христос] предлагает сие дело света, не как дар, который можно получить, но как обязанность, которую должно исполнять, и которую следственно можно исполнить, потому что Премудрость не повелевает невозможного: да просветится свет ваш пред человеки⁴².

Powyższe słowa zdają się prowadzić ku przypuszczeniu, że hierarcha rosyjski traktował przemianę człowieka w duchu Taboru, nauki o niestworzonym świetle i przebóstwiających energiach Bożych.

³⁷ Tamże, s. 146.

³⁸ Tenże, *Słowo po osвящении...*, t. 3, s. 150.

³⁹ Tenże, *Słowo na wieczernie dnia Святой Пасхи*, [w:] *Сочинения Филарета...*, t. 4, s. 299.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 300.

⁴¹ Zob. P. Evdokimov, *Православие...*, s. 33.

⁴² Ф. Дроздов, *Слово в день тезоименитства Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича, в Мариинской церкви, перед обетом сердобольных вдов*, [w:] *Сочинения Филарета...*, t. 4, s. 273.

Według nauczania św. Filareta chrześcijanin jest powołany nie tylko do tego, aby odbijać niestworzone światło Bożego majestatu, ale także do bycia kaznodzieją oraz prorokiem. Przywołując scenę chrztu Jezusa w Jordanie i słowa wypowiedziane wówczas przez Boga, XIX-wieczny hierarcha nadmienia: „То была проповедь к первому проповеднику Нового Завета, Иоанну Крестителю”⁴³. Skoro św. Jan Chrzciiciel został nazwany pierwszym kaznodzieją Nowego Przymierza, zatem każdy przemieniony mocą Ducha Świętego jest powołany być głosicielem słowa i prorokiem, co koresponduje ze słowami św. Pawła, który pisał o różnych charyzmatkach w Kościele (1 Kor 12, 7–11).

Dary Ducha Świętego prowadzą do pełni człowieczeństwa odnowionego w Chrystusie. Metropolita moskiewski tak pisał o obrazie Bożym w człowieku i celu życia człowieka: „Приближение к Богу, по благодетворному намерению Творца, соответственно потребности существа сотворенного по образу Божьему, есть для человека истинная и законная цель стремления на поприще жизни”⁴⁴. W dalszej części homilii Filaret Drozdow zwraca uwagę, że pełnię swojego istnienia człowiek może odnaleźć jedynie w Bogu, dlatego powinien wszystko czynić we współpracy z chwałą Bożą⁴⁵.

Przekonanie o spełnieniu ludzkiej egzystencji w Bogu, do czego człowiek został od zarania wezwany przez Stworzyciela, stanowi ukoronowanie nauczania o przemianie człowieka ze starego stworzenia w nowe, przebóstwione, przeniknięte Bożymi energiami. Taka wizja przeobrażenia wpisuje się w nauczanie Ojców Kościoła, głoszących, że u kresu wszechświata wszyscy ludzie będą jednością przebóstwionej natury z rozróżnieniem na osoby, co już dokonuje się w Cerkwi ziemskiej będącej ciągiem Pięćdziesiątnicą⁴⁶.

Podsumowując, Filaret Drozdow rozważał tajemnicę przemiany człowieka w duchu nauczania Ojców Kościoła, w duchu ortodoksji. Punktem wyjścia do refleksji była dla niego antropologia, po czym w sposób logiczny i twórczy przechodził do soteriologii, wskazując na paschalny wymiar przemiany. Przemienienie istoty ludzkiej traktował jako przemianę całego jej jestestwa – przemienienie ontologiczne, tożsame z przebóstwieniem. Przemiana ma się bowiem dokonywać na wszystkich poziomach: i fizycznym, i duchowym. Ciało, duch i dusza jako jedność psychofizyczna mają uczestniczyć w chwale niestworzonego światła Taboru. To współuczestnictwo dokonuje się już w życiu doczesnym, czego człowiek może doświadczyć przystępując do misterii, kontemplując i współpracując z łaską. Jest to przedsmak przyszłej chwały odnowionego stworzenia. Przemiana człowieka i jego życie w energiach Bożych ma charakter dynamiczny, dokonuje się ciągle, ponieważ Bóg jest ponad czasem, a obraz Boży, pozostający w relacji ze Stwórcą, również nie jest statyczny⁴⁷. Stanowi to wielką nadzieję dla człowieka.

⁴³ Tenże, *Słowo w dzień Преображения...*, t. 4, s. 402.

⁴⁴ Tenże, *Słowo w dzień рождения Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича, [в:] Сочинения Филарета...*, t. 5, s. 154.

⁴⁵ Tamże, s. 154, 157.

⁴⁶ Zob. W. Łoski, *Teologia mistyczna...*, s. 183, 228–229; P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 39.

⁴⁷ Zob. Г. Флоровский, *Восточные отцы...*, s. 157–158.

Refleksje metropolity moskiewskiego wpisują się w dziedzictwo Ojców Kościoła i duchowej tradycji prawosławia. Warto nadmienić, że w wieku XIX w Rosji miało miejsce odrodzenie prawosławnej ascetyki i patrystyki, w czym znaczny udział miał, obok między innymi Iwana Kiriejewskiego czy starców optyńskich, również Filaret Drozdow⁴⁸. Spuścizna piśmiennicza św. Filareta jest nie tylko cennym elementem rosyjskiej myśli duchowej, ale również bogactwem całego świata chrześcijańskiego.

Bibliografia

- Bóg żywy. Katechizm Kościoła Prawosławnego*, red. H. Paprocki, tłum. A. Kuryś, M. Romanek, H. Paprocki, J. Rozkrut, Kairos, WAM, Kraków 2001.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1986.
- Evdokimov P., *Poznanie Boga w tradycji wschodniej. Patrystyka, liturgia, ikonografia*, tłum. A. Liduchowska, Wydawnictwo M, Kraków 1996.
- Kuffel J., *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych zabytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2013.
- Kuffel J., *W drodze na Tabor. Theosis w życiu i twórczości św. Paisjusza Wieliczkowskiego*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2005.
- Łoski W., *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*, tłum. I. Brzeska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Rahner K., Vorgrimler H., *Mały słownik teologiczny*, tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1987.
- Święty Serafim Sarowski, żywot i pouczenia*, red. G. Hagioryta, M. Jakimiuk, J. Misiejuk, Bratczyk, Hajnówka 1999.
- Флоровский Г., *Восточные отцы IV-го века*, Из чтений в Православном Богословском институте в Париже, Париж 1990.

Źródła internetowe

- Кутикин В., *Иван Васильевич Киреевский и старец Макарий Оптинский: путь от западничества к славянофильству*, <https://www.optina.ru/pub/p34/> [dostęp: 29.03.2022].
- Ткаченко А., *Исповедь*, [в:] *Православная энциклопедия*, <https://www.pravenc.ru/text/675011.html> [dostęp: 25.10.2021].

Teksty źródłowe

- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 3, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1980.

Prace autorstwa Filareta Drozdowa

- Беседа в третий день Пасхи и в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Александра Николаевича*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. 5, Москва 1885.

⁴⁸ Zob. В. Кутикин, *Иван Васильевич Киреевский и старец Макарий Оптинский: путь от западничества к славянофильству*, <https://www.optina.ru/pub/p34/> [dostęp: 29.03.2022].

Беседа из слов святого Апостола Павла о молитве духом и умом, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Беседа о нашем житии на небесех, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово в день коронования Его Императорского Величества, Государя Императора Николая Павловича, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово в день Преображения Господня, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово в день рождения Благодетельнейшего Государя Императора Николая Павловича, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 5, Москва 1885.

Слово в день тезоименитства Благодетельнейшего Государя Императора Николая Павловича, в Мариинской церкви, перед обетом сердобольных вдов, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово в неделю двадцать вторую по Пятидесятнице, при продолжении молитв об избавлении от губительной болезни, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово в неделю сыропустную и на память Святителя Алексия, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 5, Москва 1885.

Слово на вечерне дня Святой Пасхи, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово на память Святителя Алексия, в субботу первой недели Великого поста, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово по освящении Богородице-Рождественского храма, что в Столечниках, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово по освящении храма во имя Святителя Димитрия Ростовского чудотворца, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово по освящении храма и по принесении Господу Богу молитв о предохранении от губительной болезни, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово по освящении храма на кладбище, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово по освящении храма Преображения Господня, что на Ордынке, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

In the Light of Tabor.

The Transformation of Man in the Writings of Philaret Drozdov

Abstract

The aim of the article is to discuss the literary legacy of St. Philaret Drozdov in the context of human transformation into a new creation. First, the author presents the most important issues concerning Orthodox anthropology, the concepts of the image and likeness of God, and the issue of grace. Then, he presents the position of the Moscow Metropolitan on the Eucharist and prayer as means of the transformation of a man. Afterwards, the author draws attention to the views of St. Philaret Drozdov on deification, grace and uncreated light in the

context of the transformation of a human being. In conclusion, the author summarizes the considerations, emphasizing the importance of the work of the Moscow Metropolitan in the history of the thought of the Eastern Church.

Key words: deification, spiritual literature, Orthodox anthropology, Orthodox soteriology, spirituality

В свете Фавора.

Преображение человека в письменности Филарета Дроздова

Резюме

Цель настоящей статьи – проанализировать труды св. Филарета Дроздова, московского митрополита XIX века, с точки зрения преобразования человека в новое, обновлённое существо. В первую очередь автор статьи затрагивает тематику православной антропологии, в том числе Божьего образа и подобия в человеке, а также вопрос благодати. Затем статья концентрируется на идеях московского митрополита, касающихся Евхаристии и молитвы как средств преобразования человека. Обожествление (теозис), благодать и несотворённый свет – эти вопросы в творчестве Филарета Дроздова подвергаются анализу в следующей части статьи. В заключении автор подытоживает выводы, подчёркивая значение трудов московского митрополита для богословия и философии Православной Церкви.

Ключевые слова: обожествление, духовная литература, православная антропология, православная сoteriology, духовность

Mikołaj Mazuś, dr
ORCID: 0000-0002-3615-6774
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: mikolaj.mazus@up.krakow.pl

Mikołaj Mazuś, PhD
Pedagogical University of Cracow
Institute of Modern Languages